
Kazak Kùltüründe İslam

Şamşat ADİLBAYEVA

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Araştırma Görevlisi

Özet: Bu makalede Kazakların sözlü ve yazılı kùltüründe İslamın etkisi üzerinde durulmuştur. Özellikle XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar, yani beş asırlık bir dönemdeki Kazak şair ve aydınların eserlerindeki İslâmî unsurlar ele alınarak Kazakların İslâm dinine verdiği önem tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Kazakların Rus hakimiyeti altına girdiği XVIII. yüzyıldan itibaren Rusların din sömürgeciliğine karşı bir faaliyet olarak Kazak aydınlarının din üzerinde daha fazla durması ve onu halka anlatması incelenmiş ve onların bu amaçla yazdığı eserleri tanıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazak kùltürü, sözlü kùltür, yazılı kùltür, İslâmî unsurlar, şairler.

Giriş

Kazakların İslâm dinini kabul edişinin tarihi hakkında çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Tarih eserlerine bakıldığında Kazakların İslâmlaşma sürecinin genel olarak şu üç aşamadan oluştuğu görülmüştür: 1) IX-X. yüzyıllar; Türk boylarının (Kazakların da) İslâmla tanışması, 2) XI-

bilig ♦ Bahar 2002 ♦ Sayı 21: 45-68

XII. yy.; Türk boylarında İslâmın yayılması, 3) XII-XIV yy.; İslâmın Türk boylarının hayatlarına yerleşmesi (*S. Zimanov 1998: 35*). Kazaklar bu süreçleri yaşamış, ancak İslâmiyetin bölgede tam hakimiyetini kurması ise XVII ve XIX. yüzyıllara kadar uzamıştır (Erşahin 1999: 45). Kazaklar İslâmiyetle işte yukarıda bahsettiğimiz birinci aşamada, yani ilk fetihler sırasında temasa geçmişlerdir. Kazakistan ve Orta Asya bölgesine düzenli ve etkili seferler Küteybe b. Müslim'in (86/705) Horasan'a gelişinden sonra gerçekleşmiştir. Onun döneminde Türkistan'ın eski şehirlerinden Şaş ve İsfidcab'a kadar ulaşılmış ve oralar fethedilmiştir (*el-Belazuri 1987: 614*).

Kazakların İslâmiyeti kabul etmesinde Talas savaşının da etkisi olmuştur. Arapların Kazakistan'ın Taraz şehrine yakın Talas nehrinin yanında Çinlilerle olan savaşı kazanması, İslâmın Güney Kazakistan'da kısa bir sürede yayılmasını sağlamıştır. Barthold (1963: 118) bu savaşın önemini şöyle göstermiştir: "Talas nehrinin yakınında 751 yılında olan savaşta Arapların Çinlileri yenmesi, İslâmiyetin Türkistan'da hakimiyet kuracağını göstermiştir." İslâmın Kazaklar arasında yayılmasına onların Orta Asya ile ticari ilişkileri de etkili oldu. Barthold'un belirttiği gibi (1963: 240), Kazakistan'daki Seyhun nehri boyunca Müslümanların yerleştiği Cankala veya Canakala (yani Yenişehir) ve Cankent şehirlerinin meydana gelmesi, silahın değil, İslâmî ticaretin neticesidir. Bu asırlarda Kazakistan topraklarındaki İsfidcab, Balasagun, Yası şehirleri Türkistan'daki İslâm kültürünün merkezi haline gelmişlerdi. Bu döneme ait Kazakistan'ın sanat eserleri de İslâm kültürünün izlerini taşımaktadır. Güney Kazakistan'da yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda, bu bölgedeki şehirlerde IX-XII. yüzyıllarda Müslüman ülkelerdeki şehirlere ait rabat, cami, hamam, vs. eserlerin inşa edildiği ortaya çıkmıştır (*Baypakov 1989: 99*). İslâmın yayılmasıyla birlikte Kazakistan topraklarında cami inşaatları da çoğalmıştır. Mesela Güney Kazakistan'daki Kuyruk-Tobe camii X. asırda yapılmıştır.

XIII. asırda başlamış olan Moğol istilasından dolayı bozkırda İslâmiyetin yayılması yavaşlamıştı. Ancak hakimiyetleri altındaki Türklerden yaşam derecesi açısından alt safhada olan Moğollar, yerli halkla temasları çoğalınca Türkleşmeye ve İslâm dinini kabul etmeye başladılar. Onlardan İslâm dinini ilk kabul eden Berke Han (1257-1266) olmuştur.

XIV. yüzyılda İslâm dini Moğolların hakimiyeti altındaki yerlerin hepsinde hüküm sürdü. İslâm dininin önemi Timur döneminde daha da arttı. O, Orta Asya ve Kazakistan'da İslâmî yapılar, camiler ve medreseler inşa ettirdi ve İslâmın daha da geniş sahaya yayılmasına imkân hazırladı (*Sızdıkova 1998: 70*).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kazakistan'da İslâm dininin yayılmasında yerli tüccarların Orta Asya ve Doğu ülkelerine alış veriş için gidip, oralarda İslâm dinini öğrenmesi, İslâm ülkelerinden din adamlarının gelmesi ve Yesevîlik, Nakşibendîlik gibi tarikatlar etkili olmuştur. "Kazakların İslâm dinini kabul etmesinde Arapların cihatlarından daha çok, tacirler, mutasavvıflar, tarikat ehilleri ve dini yayma amacıyla gelen din adamları rol oynamışlardır" (*Muhtarova 1999: 3-7*).

Böylece XV. asırda İslâm dini bozkırdaki tek hakim din haline gelmişti. Kazak Hanlığı kurulduğu zaman halkın hepsi Müslüman idi, Şeybanî Han'ın saray yazarlarından Fazlullah ibn Ruzbihan İsfahani'nin (XVI. yy.) belirttiği gibi "Kazaklar hanlarıyla ve sultanlarıyla birlikte kendilerini Müslüman sayıyorlar, Kur'an okuyor, hacca gidiyorlar, çocuklarını okullara gönderiyorlar, oruç tutuyor ve nikahsız evlenmiyorlar" (Materialı po İstori: 1969'dan) Arkeolojik verilere göre de XIV-XV. yüzyıllarda Kazaklar ölülerini İslâmî usulle defnediyorlardı. (*Vastrov 1959: 54-55*). XVII. yüzyılda Kazakların hukuki kanunu Jeti Jargı "Yedi Yargı"da bazı konular şeriatı göre düzenlenmişti (*Sultangaliyeva 1994: 72*). XVII. yüzyıldan itibaren Kazakların üç asırlık Rus hakimiyeti altındaki hayatı başlamıştır. Bu üç asırlık dönemi, Kazakistan'da İslâmın gelişmesi açısından üç devreye ayırabiliriz. Birinci dönem, XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın birinci yarısına kadar, yani Çar Hükümetinin İslâm açısından yürüttüğü "ılımlı" siyaset dönemidir. İkincisi, XIX. yüzyılın birinci yarısından XX. asrın başına kadar süren İslâma saldırma ve onu ortadan kaldırmayı amaçlayan siyaset, üçüncüsü ise, Sovyet Rusya'nın dinsizleştirme siyaseti dönemidir.

Birinci dönemde Rusya'da İslâm açısından olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Kur'an'ın ilk defa Rusça tercümesi yapılmıştır. 1787 yılında Kur'an'ın Arapça metni basılmıştır. 1802 yılında Kazan şehrinde İslâmî yayım yapan matbaa açılmış ve bu matbaada dört yıl gibi kısa bir süre içerisinde İslâm dini ile alakalı 412ÖÖ kitap basılmıştır (*Muhtarova 1999: 17*). Böylece bu dönemde İslâm'a karşı liberal siyaset takip edilmiştir.

İkinci dönemde ise Ruslar, hakimiyetleri altındaki Müslümanların dinî yönden ilerleme kaydetmesinden rahatsızlık duymaya başlamıştı. Dolayısıyla bu döneme kadar uyguladıkları siyasetten vazgeçip, kendilerince “Kazakları İslâmiyet’in boyunduruğundan kurtararak halkın kalkınmasını sağlamak” diye isimlendirdikleri siyaseti hayata geçirmeye başlamışlardı. Bunun için Rus-Kazak okulları açılmıştır. Okul ve medreselerde Arap alfabesinin kullanılması yasaklanıp, yerine Kiril alfabesi getirilmiştir. İslâm dini aleyhinde kitaplar neşredilmiştir.

Üçüncü dönemde ise, Çar Hükümetinin yerine geçen Sovyetler, Kazakları dinsizleştirme ve İslâmiyeti onların kalbinden tamamen silme siyasetini takip etmişlerdir.

İslâm, yukarıda bahsedilen fetihler döneminden itibaren, Kazakların kültür hayatında yerini almış ve kültürün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bunun tabii sonucu olarak İslâm, Kazakların sözlü ve yazılı kültür kaynaklarında etkisini göstermiştir. Kazak topraklarında yaşayan Farâbî, Yusuf Balasagunî, Ahmet Yesevî gibi büyük düşünürlerle başlayan bu kültür günümüze kadar devam etmiştir. Ancak biz bu konuyu sınırlandırarak Kazak Hanlığı’nın kurulduğu dönemden Sovyet dönemine, yani XX. yüzyılın başına kadar uzanan beş asırlık bir dönemdeki Kazak kültüründe İslâmiyet’in yerinin ne olduğunu incelemek istiyoruz.

Kazak Şiirinde İslâmî Unsurlar (XV-XVIII. yüzyıllar)

Biz bu başlık altında Kazak Hanlığı’nın kuruluşundan Kazakların Rus hakimiyeti altına girmesine kadar uzanan dönemde Kazak kültüründeki İslâmiyet’in etkisini inceleyeceğiz. Burada başvuracağımız kaynaklar o dönemde yaşamış olan şairler ve bozkır düşünürlerinin şiirleri olacaktır. Araştırmacılar Kazakların İslâmı kabul etmesinde etken olan sebepleri şöyle sıralıyorlar: 1. Maveraünnehir’deki ticari faaliyetler; Kazaklar Orta Asya ve Doğu ülkeleriyle ticari ilişkilerde bulunurken bu ülkelerdeki Müslüman tüccarlardan etkilenmiştir. 2. Müslüman ülkelerden gelen din tebliğcileri, 3. Sufi tarikatlar (*Yesevîlik, Nakşibendîlik, Kadirîlik*) (V. N. Basilov 1997: 4, 5). Biz yukarıda bahsettiğimiz şairlerin de halkın İslâmı kabul etmesinde önemli rolünün olduğu kanaatindeyiz. Çünkü halkın içinde otorite ve nüfuz sahibi olan bu şairler şiirleriyle halka İslâmı öğretmiş, halkı İslâmı kabul etmesi için hazır hale getirmiştir.

Hasan Sabitoğlu (Asan Kaygı)

Bu şairlerden birisi Çokan Valihanov'un "göçmenlerin filozofu" dediği (Beş Gasır Jırlaydı 1989: 8) Asan Kaygı lakaplı Hasan Sabitoğlu (XV.yy.)'dur. Onun Altın Orda hakanlarından Uluğ Muhammed'in, daha sonra Kazak ulusunun ilk hanı Janibek'in baş danışmanı olduğu söylenmektedir. Kazak tarihçileri, Kazakistan tarihi hakkındaki çalışmalarında başvuracakları el yazması kaynakların azlığından dolayı bazı tarihî vakaları aydınlatmak için o dönemdeki şairlerin şiirlerine başvurmuşlardır. Bu açıdan Asan Kaygı'nın şiirleri de kaynak olarak kullanılmıştır. Kazak Hanlığı kurulduğu zaman bu hanlıkta etkili şahıslardan biri olan Asan Kaygı'nın şiirlerine baktığımızda İslâmî unsurları kullandığını görmekteyiz.

Bunlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

Muridin taupı almasa,

Azgın bolsa pir ğarip (*Bes Ğasır Jırlaydı, 1989: 25*)

(Müridini bulamamışsa azmış olan pir garip/gariban) veya:

Napsi aldauşı duşmanın

nasihatini almağıl (*Bes Ğasır Jırlaydı, 1989: 25*)

(Nefis yalancı bir düşmandır, dediklerini dinleme).

Şair hayatının son günlerinde oğlu Abat'a söylediği şiirinde kendi halinden şöyle bahsetmiştir:

Kuni-tuni jatırmin,

Bes namazdı tark qılmay, Qudaydm ötep tağatın...

(Gece gündüz Allah'ın farz ettiği beş vakit namazı kazaya bırakmadan kılıyorum.)

Oğlu için yaptığı duasında ise şöyle demektedir:

Qayda barsan aman bol,

Mandayındı Allah ondasın

(Nereye gitsen de sağ salim ol, Allah yardımcın olsun.) (*H. Suyınşaliyev 1997: 243*).

Buhar Jırau

Diğer bir şahsiyet ise döneminin insanlarının veli olarak kabul ettiği şair Buhar Jırau'dır (1668-1781). Onun yaşadığı dönemde iki dev imparatorluk: Rusya ve Çin, etrafındaki küçük ulusları teker teker çökertmekte, hakimiyetleri altına alarak onların bütün kültürel değerlerini yok etmeye çalışmaktaydılar. Böyle bir dönemde yaşayan şair şiirlerinde döneminde-

ki siyasi ve sosyal durumdan ve halkın çektiği zorluklardan bahsetmiş, gelecek nesle tarihi kaynak bırakmıştır. Bu yüzden Buhar'ın şiiirleri de o toplumun aynası, o dönemin tarihi kaynağı sayılır (Kuanğanov 1992: 6). Şair, Buhara ve Semarkand medreselerinde dokuz yıl kadar ilim tahsil etmiştir. İslâmî bilgisi geniş olan Buhar Jırau, bunu şiiirlerine de yansıtmıştır. Mesela şiiirlerinde şöyle demektedir:

...Besinşi tilek tileniz

Bes uaqıtta bes namaz

Bireui qaza qalmasıqa (Bes Ğasır Jırlaydı, 1989: 82).

(Beşinci dileğiniz şu olsun: beş vakit namazın hiçbirini kazaya kalmasın.).

Aytar bolsan Allanı ayt

Tanerten azan şaqırğan,

Dayıs sulu moldanı ayt.

Tanırım sözü “Qurandı” ayt (Bes Ğasır Jırlaydı, 1989: 102; Mukanov, 1995: 229).

(Konuşacaksan Allah hakkında konuş ve sabah ezanını okuyan molla hakkında konuş, Allah'ın kelamı olan Kur'an hakkında konuş.), İbrahim Halil jasaki Tanırım üyi Kebeni (Qazaq Qauımı, 230). (Beytullah olan Ka'be'yi İbrahim Halil inşa etmiştir). Ayrıca Buhar Jırau Kazak hanı Abılay'ın baş danışmanı olmuştur (Mukanov 1995: 228). Bu da bize onun düşüncelerinin Kazak toplumunda daha da etkili olduğunu göstermektedir.

Buhar Jırau'ın yaşadığı dönemde Çar hükümeti Kazakları hakimiyeti altına alabilmek için İslâm dinini kullanmıştır. Rusların planına göre bölgeye gönderilecek Tatar mollalar halka İslâmı öğretirken Çar hükümetine itaat edilmesi gerektiğini de vazedeceklerdi. Böylece onlar Kazakların deyimiyle “bir okla iki tavşanı vurmaya” hedefliyordu; yani hem halk arasında İslâmı yaymış gibi gözükerek halkın teveccühünü kazanacaklar, hem de Çar hükümetine boyun eğmeyi dinin gereği gibi göstererek Kazakları kolay yoldan hakimiyet altına alacaklardı. Çar hükümetinin Kazak bozkırlarına gönderdiği bu Tatar mollaların içerisinde gerçekten İslâm dinini ihlâsla öğretmek isteyenler olduğu kadar maalesef Çar hükümetinin siyaseti gereği hareket edenleri de olmuştur. İşte bu ikinci kısım mollaları Buhar Jırau eleştirmiş, halka da onlara değil, Arap ülkelerinden İslâmı öğretmek amacıyla gelerek bölgeye yerleşen insanlara (Ka-

zaklar onlara hoca diyorlar) saygı duymaları gerektiğini söylemiştir. Tatar mollaları o şöyle eleştirmiştir:

Noğaylardın moldası

Saldesi bolar qazanday (Mukanov 1995: 242).

(Noğay (Tatar) mollaların sarıkları çok büyük olur (yani gösteriş için başlarına çok büyük sarık sararlar.)

Öte yandan Hocalara saygı ve itaat hususunda şu telkinde bulunmuştur:

Aqiretke barğanda

Qojalardı qor tutqan

Moldalardı zor tutqan

Noğaylardı pir tutqan

Tartarsın sonda jazandı (Mukanov 1995: 242).

(Hocaları küçümseyip, Tatar mollaları büyük kabul ettiğin için ahirette cezayı çekeceksin).

Tileuke Kulekeoğlu (Şal)

Şal lakaplı Tileuke Kulekeoğlu XVIII. asırda yaşamış Kazak şairidir. 1748 yılında Kazakistan'ın Kökşetau bölgesinde doğmuştur. Babası Kuleke, Abılay Han'ın yakın arkadaşı olmuştur. Tileuke'ni, on beş yaşındayken bölge halkı şairliğiyle tanımaya başlamış ve ona Şal (keskin) ismini vermiştir. Halkın kültürünü, dinî inancını şiirlerine yansıtan şair, şiirleriyle halka İslâmî konuları anlatmıştır. Allah'ın kahrını celbeden vasıflardan bahseden şiirinde şöyle demektedir:

Baydı Quday atqanı

Dauletine mas bolar.

Handı Quday atqanı

Qonsısımen qas bolar (Suyınşaliyev 1997: 383).

(Allah'ın kahrına nail olan zengin insan odur ki, zenginliğiyle sarhoş olmuştur. Allah'ın kahrına nail olan Han (Hakan) odur ki, komşusuyla iyi geçinemeyendir.)

Şal'ın iman ile nefis hakkındaki şu satırları da ilginçtir:

Napsin bir kökjal bõridey

İmanın bağlan qozıday, Eger tıyu salmasan

İmanındı jep keter (Bes Ğasır Jırlaydı, 1989: 113).

(Nefsin bir kurt, imanın ise sevimli kuzu gibidir. Dikkat etmezsen nefsin imanını yiyebilir.)

Şair Ahiret'te sorgulanma hususunda şöyle demektedir:

Bul dünyeden ötken son

Şın dünyeye jetken son

Kimnin jaqsı, jamanın

Bir jaratqan hak biler (*Bes Ğasır jırlaydı, 1989: 114*).

(Bu dünya bitip gerçek dünyaya ulaştığın zaman kimin iyi, kimin kötü olduğunu bir Allah bilir).

Yine bir şiirinde Allah'ın sıfatlarını şöyle ifade etmektedir:

Jarlığı eki bolmas haq qudayım,

Janında serigi joq daq qudayım,

Janımdı alsan qudaya imanmen al,

Şaytannın qazasman qaq, qudayım (*Bes Ğasır Jırlaydı, 1989: 136*).

(Sen "Ol" deyince her şey oluverir, Allah'ım. Yanında hiçbir ortağın yok Allah'ım, ruhumu alacaksan imanla al ve şeytanın şerrinden kuru, Allah'ım).

İslâmı XV-XVIII. yüzyıllarda şiirlerine konu edinen şairlerden örnekler verirken bu örneklerin sadece denizin bir damlası olduğunu belirtmek isteriz. Çünkü bu dönemdeki Kazakların kültürünü sözlü türde yansıtan şairlerin hemen hepsinin İslâm'dan bahsettiklerini söyleyebiliriz. Hem bu şairlerin şiirlerine aksettirdikleri dini duygularında samimi olduklarını da görmekteyiz.

XIX-XX. Yüzyıllarda Kazak Yazılı Kültüründe İslam

Araştırmacıların çoğu XIX-XX. yüzyıllarda Kazakların arasında İslâmın güçlendiğini söylemektedir. Mesela V. N. Basilov (1997: 33), G. N. Potanin'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Kazak gençleri Buhara'ya gitmeye başladı. Onlar orada Arapça, Farsça ve İslâm hukukunu okuyor ve geri döndüklerinde molla oluyorlar." Her ne kadar Ruslar Kazakları İslâmiyet'ten uzaklaştırma siyasetini sürdürse de bu asırda halk, bilhassa aydınlar İslâmı benimsiyor ve ellerinden geldiği kadar onu yaşamaya ve yaşatmaya çalışıyorlardı. Bu konu hakkında tarihçi Samat Öteniyazoğlu (1994) Kazakistan'ın XIX. asırdaki durumundan bahseden makalesinde şöyle demektedir: "Dine gelince, Kazak aydınları İslâmiyeti ellerinden geldiği kadar savundular. Bu yüzden halk dini öğrenmek için oldukça istekliydi. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Kazaklardan Kunanbay gibi meşhur şahıs-

lar Mekke'ye gidip hacı olarak dönmüştü. Sonradan Mekke'ye gideceklerin sayısı çoğalınca genel valinin izniyle gitmeye başladılar. Ama izin alma işi para istiyordu. “Gerçekten bu asırda İslâm, Kazakların arasında yaygınlaşmıştı. Halkın İslâmiyeti öğrenmek istemesinde hem Samat Öteniyazoğlu'nun dediği gibi aydınların ona sahip çıkmaları, hem de Kazakların yerleşik hayata geçmeleri etkili olmuştur. Yerleşik hayata geçtikten sonra onlar İslâmiyeti daha iyi öğrenmeye başlamıştır. Bunu Kazak aydınlarının eserlerinde de görmek mümkündür. XV-XX. yüzyılları genel olarak karşılaştırdığımızda XIX-XX. yüzyıllarda yaşayan Kazak aydınlarının ve düşünürlerinin İslâmdan daha çok bahsettiklerini, bu konudaki bilgilerinin geniş olduğunu ve bir bilgiyi aktarırken ilmi yönden yaklaştıklarını görmekteyiz. Şimdi bu aydınlardan birkaçını burada zikretmek istiyoruz.

Ibray Altınсарin (1841-1889)

Ibray Altınсарin Kazakistan'ın Kostanay vilayetinde doğmuştur. Köy mollasından okuma yazmayı öğrenen Ibray, daha sonra Ormbor şehrine giderek Kazak orta okuluna kaydını yaptırmıştır. Okul döneminde hem Doğu, hem de Avrupa klasiklerini okuma fırsatı bulmuş ve Müslüman' kültürünün ürünleri olan Firdevsî, Nizâmı ve Nevaî'nin eserleri ve muhtasar kitaplarıyla okul döneminde tanışmıştır.

Bu dönemde Ruslar tarafından Kazak topraklarında pek çok okul açılmıştır. Bu okulların amacı Kazak çocuklarını Hıristiyan misyoneri olarak yetiştirmektir. Bunu Kazak Sovyet Ansiklopedisi (2972: 304) de doğrulamaktadır; “Çar hükümetinin amacı bu okullarla yerli yönetim kurumlarına Kazakların içinden misyoner idareciler hazırlamaktır. Bu yüzden talebelerin Çarlık Rusyanın sömürgecilik siyaseti altında yetiştirilmesi gerekirdi.” Dönemin Kazak aydınlarından Ibray Altınсарin (1991:5) buna şöyle dikkat çekmektedir: “...Çar Hükümetinin sömürgecilik siyaseti Kazak çocuklarına Hıristiyan Dininin temellerini okutmayı amaçlayan misyonerlik siyaset idi.” I. Altınсарin 1864 yılında bölgedeki valinin izniyle ilk Kazak okulunu açtı. Bu Kazak okulu için ders kitabını kendisi hazırlayan Altınсарin bu kitabının ilk sayfasına şu şiirini yazdı:

Bir Allahqa sıyınıp
kel balalar oqılıq
oqıǵandı könilge ıqılaspın toqılıq.

(Bir Allah'a sığınarak, gelin, çocuklar, okuyalım. Okuduklarımızı da zihnimize ihlasla yerleştirelim.) Ancak sonradan Sovyet dönemindeki kitaplara Altınсарin'in bu şiiri, ilk satırı, yani "Bir Allah'a sığınarak" kısmı yazılmadan konuldu ve biz, Sovyet döneminde yetişmiş nesil senelerce bu şiiri ilk satırı olmaksızın okuyup durduk, bu şiirin böyle bir ilk satırının olduğunu ancak Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra öğrendik. Kazak aydını I. Altınсарin, gençlerin İslâmı öğrenmesi için bir kitap bile yazmıştır. Bu kitap Şariyatı'l-İslâm adıyla 1894 yılında Kazan şehri matbaasından çıkmıştır. Sonradan yapılmış baskılarında kitabın ismi *Musulmandıq Tutqası* (Müslümanlık Tokmağı) olarak değişmiştir. Kitabın önsözünde müellif kendi amacını şöyle açıklamıştır: "...Kazak gençlerinin din hakkındaki bilgilerinde yanlışlıklara düşmemesi için ... bu ders kitabını yazdım" (Altınсарin 1991: 6). Burada dikkat edilecek bir husus Altınсарin'in bu kitabı bir ders kitabı olarak yazmasıdır. Demek ki o, okullarda böyle bir kitabın okutulmasını gençlerimiz açısından faydalı görmüştür. Nitekim buna edebiyatçı Velihan Qalijanoğlu (1998: 139) da işaret etmektedir: "I. Altınсарin'in Allah bir diye yazdığı *Musulmandıq Tutqası* Sovyet döneminde okutulmadı, kapalı bir şekilde demir sandığın dibine konuldu. Eğer bu eser okullarda okutulmuş olsaydı günümüzün gençleri şimdiki gibi dinlerinden uzaklaşmazlardı."

Abay Kunanbayev (1845-1904)

Kazakların diğer bir büyük şairi Abay Kunanbayev (1845-1904), yukarıda Samat Öteniyazoğlu'nun makalesinde bahsettiği Kunanbayev'in oğludur. Dindar ailede hayata gözlerini açma ve büyümenin sağladığı avantajıyla Abay küçüklüğünden itibaren dini öğrenmiştir. Önce kendi köyünde bir Tatar molladan ders alan şairi babası sonradan Semey şehrindeki imam Ahmet Rıza'nın medresesine göndermiştir. Bu imam kelam ve diğer din derslerinin yanında tarih, şiir, matematik, felsefe gibi derslerin okutulmasını savunan cedidçi bir hoca idi (*Mukanov 1995: 274*). Dört yıllık medrese eğitimini tamamlayan Abay köyüne dönerek şiirlerini yazmaya başlamıştır. İslâm dinine can-ı gönülden inanan şair bunu şiirlerine de yansıtmıştır. "Allah'ın kendisi de haktır, sözü de haktır" diye başlayan şiirinde (*Abay 1995: 111-112*) Allah'tan dört tane büyük kitap geldiğini ve dört kitabın da bize Allah'ı tanıttığını, dünyanın, insanların değiştiğini, değişmeyen tek zatın Allah olduğunu söylemiştir. Ona göre Allah insanoğlunu

severek yaratmıştır. Allah insanların birbirlerini sevmesini ve kardeş kabul etmesini, Allah'ın ise her şeyden daha çok sevilmesi gerektiğini, bundan başka adaletin de sevilmesi gereken bir unsur olduğunu belirtmiştir. Yani Abay burada üç aşktan bahsetmiştir. Allah aşkı, insan aşkı ve adalet aşkı; ancak son iki aşkın Allah aşkına bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bu şiirinde şair bunlara zarar verecek şeyleri de söylemiş, bunların; menfaat, riyakarlık ve eğlence olduğunu ifade etmiştir. Sadece bu şiirde Abay 21 tane İslâmî terim kullanmıştır. Bu da onun din bilgisinin ne kadar zengin olduğunu göstermektedir. Abay'ın kullandığı terimlerden bazıları şunlardır: ehl-i kitap, itaat, tasdik, namaz, zekat, hac, oruç, ibadet, te'vil, mü'min, münafık, hüsnü-zan.

Başka bir şiirinde Hak yolunda önemli şeyin ihlâs olduğunu söylüyor:
Alla degen söz jenil

Aliğa auız jol emes.

Intalı jurek, şın könil,

Özgesi Haqqa qol emes. (*Abay 1961: 266*).

(Allah diye söylemek kolay ancak bu iş sadece söylemekle olmaz. İhlâslı kalb ve samimi istek; işte Allah'ın istediği budur).

Abay şiirlerinde Allah'ın sıfatlarından bahsederek, okuyucularına İslâmî bilgiler sunuyor:

Meken bergen, halıq qılğan Ol la-mekan.

(Bize mekan veren, bizi yaratan Allah, kendisi la-mekandır).

Halqqa Mahluq aqlı jete almaydı.

(Yaratana mahluk aklı kavrayamaz.) (*Abay 1961: 227*).

Bir de Abay'ın risaleye benzer yazıları vardır. Bunları Abay “söz” diye isimlendirmiştir. Toplam 45 söz vardır. Abay bunların 13 tanesinde dinden, Allah'tan, imandan bahsetmektedir. Mesela 38. Söz'de Allah'ın zati ve subutî sıfatlarından söz etmekte, esma-i hüsnâ'dan da bahsederken onlardan on tanesinin ism-i a'zam olduğunu söylemektedir. Abay'a göre ism-i a'zam şunlardır: Rahmân, Rahîm, Gafûr, Vedûd, Hafîz, Settâr, Rezzâk, Na~ fi', Vekîl, Latîf (*Abay 1995: 195*). Abay 25. Söz'de Kazakların yaşadığı toprakların Daru'l-harb olduğunu da söylemiştir (*Abay 1995: 176*). Bu da tabii ki Kazakların Rus hakimiyeti altında bulunmasından dolayıdır. İslâm'dan bahseden sözlerinde Abay bir fikri beyan ederken delil olarak ayet ve hadisleri vermektedir. Kullandığı ayetlerden bazıları şunlardır: “İnnallaha yuhibbu'l-muksitin” (*Maide 42; Mümtahine 8*).

“E'te'murune'n-nase bi'l-birri” (Bakara 44),
“...ve ahsanu, innalialaha yuhibbu'l-muhsinin” (Maide 93),
“vellezina amanü ve a'milü's- salihati ulaika ashabu'l-cennati hüm fiha halidun “ (Bakara 82),
“fe amme'l-lezine amenü ve a'milü's-salihati feyuveffihim ucurahüm” (Nisa 173),
“Vallahu la yuhibbu'z-zalimin” (Şura 140). Kullandığı hadislerden bazıları ise şunlardır:
“Kimde haya (utanma) yoksa onun imanı da yoktur” (Abay 1995: 187), Ancak hadis edebiyatına baktığımızda bu hadisin metninin değişik olduğunu görmekteyiz. Hadis Buhari ve Müslim'de geçmektedir ve şöyledir: Ebu Hüreyre (R. A.) Resulüllah (S.A.S.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “... Haya da imandan bir şubedir.” (Buhari, İman, 3; Müslim, İman, 57, 58).
“Ameller niyetlere göredir” (Abay 1995: 207). Bu hadis de Buhari (İman 23) ve Müslim'de (İmare 155) geçmektedir. Abay'ın akaid konusunda İmam Maturidi'ye uyduğunu görmekteyiz.

Şakerim Kudayberdiöglü (1858-1931)

Abay'ın bu yolunu şakirtleri de takip etmiştir. Onun şakirtlerinden biri Şakerim Kudayberdiöglü (1858-1931) İslâmı halkına anlatmak için bir kitap yazmıştır. Kitap “Musulmandık Şartı” (Müslümanlık Şartı) adı altında 1911'de Orenburg şehrinde yayımlanmıştır. Kitabı yazma amacını Şakerim (2993: 7) şöyle anlatmaktadır: “...Bizim Kazak halkının kendi dillerinde yazılmış kitapları olmamasından dolayı ve Arapça, Farsça kitapları, hatta Tatarca yazılmış kitapları anlayamadıkları için iman ve ibadet konusunda elimden geldiği kadar Kazakça yazmaya karar verdim. Bu kitap hem Kazaklara okumak için kolaylık sağlar ve faydalı olur, hem bana da sevap kazandırır diye Allah Teala'nın rahmetinden ümit ediyorum.” Prof. Mekemtas Mırzahmetov (edebiyatçı) kitabın takdiminde I. Altınсарin'in *Şariyatı'l-İslâmi* ve Şakerim'in *Musulmandık Şartı*'nı yazmalarını Rusya'nın Kazak halkını Hıristiyanlaştırmak amacıyla yürüttüğü misyonerlik hareketine karşı bir faaliyet olarak değerlendirmiştir (Kudayberdiöglü 1993: 4). Yani Kazak aydınları Rusların Kazakları İslâm dininden uzaklaştırma çabaları sonucu doğabilecek bir tehlikenin önünü almak için bu kitapları yazma ihtiyacını hissetmişlerdir. Çünkü o dönemde Kazak-

ların kullandığı İslâm ile ilgili kaynak kitaplar Arapça veya Tatarca idi. Rusların İslâmı Kazakların arasında zayıflatmak için bu iki dilin de Kazak okullarında kullanılmasını yasaklaması, gelecek nesil adına bir tehlike oluştuyordu. *Musulmandık Şartı* ilmihal niteliğinde yazılmıştır ve bu kitap Kazakların ilmihali olarak da değerlendirilmiştir. Kitap genel ilmihallerde bulunan konulardan kısaca bahsetmiştir. Bu kitapta bahsedilen konular şunlardır: itikat, İslâm ahlakı, taharet, namaz, oruç, zekat, hac, kurban ve av, nikah ve boşanma, ticaret, istikraz (ödünç alma) meselesi, emanet, insan ve hayvan hakları. Yazar konuların çoğunu anlatırken ayet ve hadisleri delil olarak kullanmıştır. Kitabında doksana yakın ayet, otuzdan fazla hadis kullanmıştır. Kitabının bazı yerlerinde bu konuda yazılmış diğer kitaplara da atıfta bulunmuştur. Bu durum Şakerim'in konuyu iyice araştırdıktan sonra yazmış olduğunu göstermektedir. Kitabın mahiyeti hakkında ayrıca bir çalışma yapmayı düşündüğümüzden burada bununla yetinmek istiyoruz. M. Mırzahmetov yukarıda geçen takdimde Şakerim'in *Üç Anıq* (Üç Hakikat) adlı eserinde de İslâm ve imandan bahsettiğini söylemiştir (*Kudayberdioğlu 1993: 4*). Ancak şu anda elimizde bu kitabın bulunmamasından dolayı Şakerim'in adı geçen eserindeki fikir ve beyanlarını araştıramadık.

Ashında Şakerim, Kazakların arasında daha çok şairliğiyle tanınır. Onun şiirlerinde de dinden bahsettiği görülür. Mesela bir şiirinde şöyle demektedir: “Eğer Musa peygamberle (A.S.) karşılaşırsam Yahudilerin onun dininden saptıklarını ve Tevrat'ı bozduklarını, kendisinin tekrar gelip Tevrat'ı düzeltmesini söyledim. Eğer İsa peygamberle (A.S.) karşılaşırsam onun ümmetinin kendisini ilah ilan ederek sapıtıklarını söyledim. Eğer Muhammed (S.A.S.)'i görseydim, mollaların yoldan çıktıklarını ve kendisinin gelip Kufan'ı tekrar öğretmesini söyledim” (*Şakerim 1988: 112*).

Şadi Jengiroğlu (1855-1933)

Biz yukarıda XIX-XX. asırda eserlerinde dinî konulardan bahseden aydınların dine öncekilere nispeten daha ilmi yaklaştıklarını söylemiştik. Bunun bir kanıtı olarak ilk Kazakça yazılmış siyer kitabını örnek olarak verebiliriz. Kitabın ismi Nazım Siyer Şerif; müellifi Şadi Jengiroğlu (1855-1933)'dur. Peygamberimizin hayatını konu edinen bu kitabın bir özelliği şiir halinde yazılmasıdır. Kitabın hem Kazakça yazılması, hem de şiir şeklinde yazılması halkın kitabın içeriğini iyi anlamasını sağlamıştır. Çün-

kü Kazak halkı şiiri seven, konuştuğunda da şiirle konuşan bir halk olduğu için (bu herhalde göçebe oldukları ve güzel tabiatın gövdesinde tabiatla baş başa yaşadıkları için olsa gerek) şiirle söylenen şeyi çabuk anlamış ve uzun süre hafızalarında koruyabilmişlerdir. Sovyet döneminde Şadi Jengiroğlu'nun eserleri “sovyet ideolojisine aykırı” bulunarak gizli tutulmuştur. Kazakistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ancak gün yüzüne çıkmaya başlayan diğer eserler gibi bu siyer kitabı da Nazım Siyer Şerif adı altında 1995 senesinde Almatı şehrinde Sanat basımevi vasıtasıyla okuyucusuna kavuşmuştur.

Kazak Sözlü Kültüründe İslâm

Sözlü kültür, bir milletin düşüncesinin semeresidir. Bu yüzden bir milletin sözlü kültürü o milletin geçmiş tarihini, hayat tarzını, âdetlerini ve dünya görüşünü anlamada oldukça önemlidir. Biz de bu kanaatle Kazak kültüründe İslâmın yerinin ne olduğunu öğrenmek için önce Kazakların sözlü kültürüne başvurduk. Kazak sözlü kültürü atasözü, masal, efsane, atışma, şiirler ve destanlardan oluşmaktadır:

Atasözü

Atasözleri de belli ölçüde halkın ruh ve din dünyasını yansıtmakta ve dinî hayatları hakkında bize bilgi vermektedir. Kazak atasözlerini derleyen Ötebay Turmancanov'un *Kazak Makal-Matelderi* (1997) adlı kitabında geçen ve bu niteliği taşıyan birkaç atasözünü burada örnek olarak vereceğiz.

“Jarlığa bergeni kisi qudayğa qarızğa bergendey boladı (Fakire sadaka veren insan Allah'a borç vermiş gibidir)”. Bu atasözü Kur'an-ı Kerim'deki Tevbe süresi 111. ayetinin anlamıyla uyum sağlamaktadır. Adı geçen ayette şöyle buyurulmaktadır: “Allah müminlerden nefislerini ve mallarını cennete karşılık satın almıştır.”

“Jaqsılıq qılsan jaqsılıq tabasın, jamandıq qılsan jamandıq tabasın (İyilik yaparsan iyilik bulursun, kötülük yaparsan kötülük bulursun)” Bu atasözü Kazakların Kur'an-ı Kerim'de geçen “Kim zerre miktarı iyilik yaparsa (ahirette) onun karşılığını alır, kim de zerre miktarı kötülük yaparsa (ahirette) onun karşılığını alır” (Zilzal 7) ayetini nasıl anladıklarını göstermektedir.

“Qol qoldı biledi, şariğat joldı biledi (El eli bilir, şeriat yolu bilir)” Böyle demekle halk doğru yolun İslâmın çizdiği yol olduğunu söylemektedir. “Nadan molda din buzır (Cahil molla din bozar)”. Bu Kazakların en sancılı konusu olmuştur. Çünkü dini öğrenmek isteyen Kazaklar hep mollaların, yani din hocalarının azlığından, olanların da dini bilgilerinin olmadığından, onların sadece para kazanmak için mollalığa, soyunduklarından, gerçekte ise dini kendilerinin doğru dürüst bilmediklerinden yakınmışlardır. Araştırmacılar da Kazakların dinî seviyelerinin düşük olmasının bir sebebi olarak onlarda yeterli sayıda din hocalarının olmamasını göstermiştir. Var olan hocaların da dinî bilgisi az olmuştur. V. N. Basilov Kazaklar arasında yaşayan mollaların halkı kandırdıklarını, kendilerinin de cahil olduklarını belirtmiştir. (V. N. Basilov 1997: 23). “Ajal jetpey ölmek joq (ecel gelmeden ölüm olmaz)”. Buradan Kazakların kadere inandıklarını görmekteyiz.

“Jalğızdıq Qudayğa ğana jarasadı (yalnızlık sadece Allah’a yakışır)”. Bu atasözünden Kazaklarda Tevhid inancının hakim olduğu anlaşılmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de de Allah bütün canlıyı çift olarak yarattığını bize bildirmektedir (Nebe’ Suresi 8). Bu çiftler birbirinin eksikliklerini tamamlar. Allah’ın ise buna ihtiyacı yoktur. O, Samedir. Hiçbir şeye muhtaç değildir, aksine her şey O’na muhtaçtır. Ve O Ahaddir, yani Allah bir ve tektir. (İhlas Suresi 1-4). Atasözünde belirtildiği gibi tek olmak sadece O’na yakışır. Atasözünde geçen Quday kelimesi, Farsça Huda sözünün Kazakça telaffuzudur. Allah sözü yanında Quday ve Tenir kavramı Kazakların dinî literatürüne girmiştir.

Gerek yukarıda adı geçen kitap, gerekse diğer atasözlerini derleyen kitaplarda çok sayıda dini unsurları taşıyan atasözlerinin olduğunu görmekteyiz. Ancak sözlü kültürün diğer sahalarından da bahsedeceğimiz için atasözlerinden bu kadar örnekle yetiniyoruz.

Destan

Sözlü kültürün bir diğer türü destandır. Kazaklarda bazı destanların yazarları belli olmadığı için sözlü edebiyat türüne dahil edilmiştir. Bu destanların birkaç çeşidi vardır. Bunlardan birisi kahramanlık destanıdır. Bu, daha çok Kazakların düşmanlarla savaşını ve bazı savaş kahramanlıklarını konu edinen destandır. İşte bu tür destanlarda çok sayıda İslâmî motif kullanılmıştır. Böyle destanları derleyen Tarihi Jırlar

(1996) adlı kitaba baktığımızda “Naurızbay-Hanşayım” destanında ordusunu savaşa gönderirken Kene Han’ın şöyle dediğini görmekteyiz:

On sekiz mın ğalamğa
Patşa bolğan Qudayım,
Köz jasımdı qabil et
Minajat qılıp jılayın,
Ekinşi sizge tapsırdım,
Jüz jıyırma dört mın payğambar,
Otuz üş mın saqabalar

İmam Gasan, Qusayın (*Tarihi Jırlar*, 1996: 110).

(On sekiz bin aleme hakim olan Allah’ım, göz yaşımı kabul et, münâcatla ağlıyorum. Ondan sonra sizden medet umuyorum: Yüz yirmi dört bin peygamber, otuz üç bin sahabe, imam Hasan, Hüseyin.) Bu dizelerde İslâmın genel kabulü olan Allah’ın on sekiz bin alemin Rabbi olduğu, 124 bin peygamberin gönderildiği, 33 bin sahabenin varlığı açıkça ifade edilmektedir. Daha da önemlisi Türklerdeki Ehl-i Beyt sevgisi “İmam Hasan-Hüseyin” ifedeleri ile burada dile getirilmektedir.

Başka bir yerde şu satır geçmektedir:

Namazın taharat aldı qılmasqa (*Tarihi Jırlar*, 1996: 222).

(Namazını kılmak için abdest aldı) burada Kazakların İslâmın beş temel şartından olan namazı kılmaya özen gösterdikleri anlaşılmaktadır. Şu satırlara da göz atabiliriz:

“Kapırden ölsek şahit bolamız” dep

Eşbiri körünbeydi janın ayar, (*Tarihi Jırlar*, 1996: 223),

(Kafirin elinden ölürsek şehit oluruz diye hepsi canını feda etmeye hazırdır). İslâm kültürünün çok önemli formlarından olan şehitlik Kazak kültürüne de geçmiştir. Bu dizelerde Kazakların şehitliğe verdiği önem görülmektedir.

Atışma

Kazak sözlü kültürünün diğer bir ürünü olan atışmalar iki şairin karşılıklı sözlü çekişmesidir. İslâmı anlatmak için Müslümanlar atışmayı bir araç olarak kullanmıştır. Kazak aydını, edebiyatçı-yazar Sabit Mukanov (1941: 8) şöyle demektedir: “Din mensupları, mollalar Kazakların arasında İslâm dinini yaymak için şiiri, bilhassa atışmaları kullanmışlar, halkın anlamadığı dini terimleri ve dini öğretileri şairler vasıtasıyla anlatmak ve böy-

lece halkın anlayabileceği bir dille öğretmek istemişlerdir. “ Din mensupları bu şairlere para vererek ve ne konuşacaklarını önceden belirleyerek insanların toplandığı yerlerde konuşmalarını talep etmişlerdir (*Gabdullin, 1996: 322*). Mesela Bolık ve Elentay’ın atışmasından bunu görebiliriz:

Bolık: Aqın jigıt atañan Elentayım,
Önerpazdın önerpaz biler jayın
Jauap ber bir azıraq söz surayın:
Aueli ne jarattı bir Qudayım?

Elentay: Bolık, mağan belgili senin sırn
Bizderden artıq emes aytqan jırın
Buringı danalardan esitemin
Jer men kök jaraldı elden burın (*Aytıs 1988: 304*).

(Bolık: Şair yiğit Elentay, sanatçının halinden sanatçı anlar, bir sorum olacak cevap verir misin; Allah öncelikle neyi yarattı? Elentay’ın cevabı: Bolık: ben seni iyi tanıyorum, senin şiirlerinin bizimkinden pek farkı yok. Geçmiş alimlerden duyduğum şu: yer ve gök yaratılmıştır hepsinden önce.)

Böylece atışmalarda soru-cevap şeklinde kainatın yaratıcısının Allah olduğu vurgulanmış, bunun yanında başka bir çok atışmada beş vakit namaz kılmak, oruç tutmak, sadaka vermek gibi dinin vecibeleri anlatılmıştır. Mesela Aset ve Rıscan atışmasında Rıscan Aset’e şöyle sormaktadır:

“Ra”, “mem”, “non”, “hi”, menen “zi” oğan ergen,
Bul bes arıp bes sözdin beseuinde
Bildin be magınası qaydan kelgen?”

(Ra, mim, nun, ha ile ze, bu beş harf beş kelimedede geçmektedir, onların anlamını biliyor musun?)

Aset şöyle cevap vermektedir:

“Bir saray nurlanadı Mekke-dür “mem”,
Hacı-parız, bay kisige haqtan kelgen. “non” namaz, “ra” ruza, “zi” zeket’dür, Panzdın endi biri iman bilgen,
Hacı İslâmın besinşisi “hi” degen “sol” (*Mukanov 1995: 203*).

(Mim; nurlu bir saray olan Mekke’dir, hac; Hakk tarafından zengin insana yüklenen bir farzdır, *nun* ise namaz, *ra*; oruç, *ze*; zekattır. Farzlardan

birisi iman etmektir, hac ise İslâmın beşinci şartıdır, “ha” dediğin odur.) M. Gabdullin Kazak Halkının Auz Adebîyeti adlı kitabında Şöce ve Kempirbay isimli şairlerin böyle bir atışmasında Şöce'nin Kempirbay'a “ve't-tini ve'z-zeytuni” ayetinin anlamını sorduğunu, Kempirbay'ın ise ona cevap veremediğini söylemektedir (*Gabdullin 1996: 324*). Ancak Sovyet döneminde Türk cumhuriyetlerinde bu tür atışma da ortadan kalkmıştır.

Dua

İslâm kültürünün önemli bir parçası olan dualar, Kazakça'da “bata” sözüyle ifade edilir. Bata sözü Kur'an-ı Kerim'in ilk süresinin adı olan Fatiha kelimesinin Kazakça'daki söylenişidir (S. *Negimov, 1992: 5*). Bataolar bozkırda yaşayan bir millet olan Kazaklarda daha çok şiir şeklinde olmuştur . Bataolar Kazakların hayat tarzı, dünya görüşleri yansımasıdır. Ancak bu konu kendi başına bir çalışma istediğinden biz burada balaların karakteri üzerinde durmayacak, sadece onlardaki İslâmî unsurları tesbit etmeye çalışacağız. Şimdi Örneklere geçelim:

Qudaya kulum degeysin,
Muhammed umbeti degeysin,
İmam Ağzamın qauımında qıl
Şaytanın serinen, saqta
Patşanın kerinen, saqta
Namazdın qazasınan,
Qıyamet jazasınan, saqta
Payğambardın tuında qıl
İman baylığın ber
Dennin saulığın ber (*Negimov 1992: 177*).

(Allah'ım beni kendine kul kabul et, Peygamberin ümmetinden eyle, İmam Azam'ın mezhebinde olayım, şeytanın şerrinden, çarın kahrından, namazı kazaya bırakmaktan, kıyamet azabından koru. Ahirette Peygamber sancağı altında, Kevser'in yanbaşında dirilt. İmanım kamil olsun, sağlığım yerinde olsun.)

Bu duada Kazakların Allah'a, peygambere ve ahiret gününe inandıkları, dinin direği olan namazı kazaya bırakmaktan sakındıkları ve Hanefî mezhebinden oldukları anlaşılmaktadır.

“Eskendir Zulkarnayınday baqıttı qılğay

Ay hakim Sülaymanday taqıttı qılğay” (*Negimov 1992: 27*).

(İskender Zülkarneyn’inki gibi bize saadet ver, Süleyman peygamberinki gibi hakimiyet ver.)

Bu dizelerde Kazakların Kur’an kıssalarından haberdar oldukları ortaya çıkmaktadır.

Şu dizelerde de bunu görebiliriz:

“Qızır bolsın joldasın, Luqpan bolsın qurdasın” (*Negimov 1992: 20*).

(Hızır yoldaşın olsun, Lokman arkadaşın olsun.)

“Tanda mahşar küinde

Pıraq bolsın mingenin

Halal bolsın kigenin” (*Negimov 1992: 20*).

(Mahşer günü bineğin Burak olsun, Üzerindeki elbiselerin helal olsun).

Sözlü kültürün önemli kısmı belli bir yazarın değil, genel halkın ürünüdür. Bu yüzden burada örnek olarak verdiğimiz atasözü, destan, dua ve atışmalar halkın İslâm’a yakın olduğunu, onu benimsediğini ve İslâmı ilgili bilgileri ve terimleri kullandığını göstermektedir.

Sonuç

Sovyet dönemine kadar Kazak kültüründe ve sosyal hayatında İslâm, inkarı mümkün olmayan bir yere sahipti. Bir milleti hakimiyeti altında tutmak için o milleti kültüründen mahrum etmesi gerektiğini çok iyi bilen Sovyet Rusyası, Kazakları ilk önce dininden ayırmaya çalışmıştır. Bu, V. İ. Lenin’in şu ifadelerinden de anlaşılmaktadır: “Biz Kırgızlar (Kazaklar), Sartlar (Özbekler) gibi kendi mollalarının tesiri altında yaşayan halklara karşı ne yapabiliriz. Sizi sömürücülerden kurtaracağız vaadinde bulunabilir miyiz? Şüphesiz ki, hayır! Çünkü onlar kendi mollalarının tesiri altında yaşamaktalar. Bizim yapabileceğimiz tek şey onların sınıflara bölünmelerini beklemektir.” (*V. İ. Lenin: 353*). Halkı dininden ayırmak için programlı bir şekilde hareket eden Sovyetlerin 70 yıllık çabası sonrası kendi dinine yabancı bir millet ortaya çıkmıştır. Biz, Kazakların, Sovyet sömürgesi öncesi dinlerine derinlemesine olmazsa bile sevgiyle ve saygıyla bağlı olan bir millet olduğunu düşünüyoruz. Ancak Sovyetlerin

akıl almaz din sömürüsü sonucu Kazaklar dinlerinden uzak ve ona yabancı hale gelmiştir. Günümüzde bağımsızlığını kazanan Kazakistan'ın tekrar ata kültürünü devam ettirme çalışmaları ve çabaları neticesinde yukarıda bahsettiğimiz Kazak aydınlarının da eserleri tekrar okuyucularına kavuşmaktadır. Bu da Kazak kültürünün tekrar canlanması açısından bizim için ümit ve sevinç verici bir olaydır.

Kaynaklar

KUR'AN-I KERİM

ALTINSARİN, İbray, (1991), *Musulmandıq Tutqası*, Almatı.

(1991) *Tanâamalı Pedagogikalık Mutalar*, Almatı

AYTIS, (1988), *Kazakistan İlim Akademisi*, Almatı, I.

BARTHOLD, V. V.(1963), *Soçinenie*, Moskova, II

BASİLOV, V. N. ve KARAMİŞEVA, C., H. (1997), *İslam u Kazahov*, Moskova.

BAYPAKOV, K. M., (1989) *Sredne Vekovaya Gorodskaya Kultura İufnogo Kazahstana i Semireçya*, Almatı

el-BELAZURİ, (1987) *Fütühu'l-Buldan*, (çev: Mustafa Fayda) Ankara

BES ĞASIR JIRLAYDI, (1989), *Kazakistan İlimler Akademisi*, Almatı,

BUHARİ, Muhammed b. İsmail, (1315), *el-Camiu's-Sahih*, Kahire, I-IX.

ERŞAHİN, Seyfettin, (1999), *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar*, Ankara.

GABDULLİN, Malik, (1996), *Kazak Halkının Autz Adebıyeti*, Almatı

JENGİROĞLU, Şadi, (1995), *Nazım Siyer Şerif*, Sanat, Almatı.

KAZAK SOVYET ANSİKLOPEDİSİ, (1972), Almatı, I

KUANĞANOV, Ş. T. (1992), *Buhar Jirau jane Onın Zamani*, Murager, Almatı

KUDAYBERDİOĞLU, Şakerim, (1988) *Ölender jane Poemalar*, Almatı.

(1993) *Musulmandıq Şartı*, Almatı.

KUNANBAYEV, Abay, (1995), *Eserler*, Almatı, I-II. (1961), *Tolıq Şiğarmalar Jinağı*, Almatı.

QALİJANOĞLU, Velihan, (1998), *Qazaq Adebıyetindegi Dini Ağartuşlıq Ağım*, Almatı.

LENİN, V. İ. *Eserler*, Moskova, XXV.

MATERİALI PO İSTORİİ KAZAHSKİX HANSTV XV-XVIII VEKOV, (1969) haz: S. K. İbragimov, Almatı

MÜSLİM, B. Haccac el-Kuşeyri, (1315), *el-Camiu's-Sahih*, Kahire, I-VIII.

MUHTAROVA, Gulmira, (1999), *Dastürlü Qazaq Qoğamındağı İslam Dininin İqpalı*, Basılmamış Doktora tezi, Almatı

-
- MUKANOV, Sabit, (1941) *Aytıs*, Almatı (1995) *Qazaq Qauımı*, Almatı
- NEGİMOV, S. ve diğerleri, (1992) *Ak Bata*, Almatı
- ÖTENİYZAZOĞLU, Samat, (1994) Qazaqstannın XIX Gasırdağı Aleumettik Hal Ahuah, *Qazaq Tarihi*, sayı:1
- SABİTOV, N. (1950) *Mektebi i Medrese u Kazahov*, Almatı.
- SIZDIKOVA, Gauhar, (1998) *İslam jane Onın Qazaqstandağı Damu Ereşselik-teri*, Basılmamış Doktora Tezi, Almatı
- SULTANGALİYEVA, Alma, (1994) İslâm v Kazahstane, *Vostok*, sayı: 3, 72-80
- SUYİNŞALİYEV, Hangali, (1997) *Qazaq Adebietininin Tarihi*, Sanat, Almatı
- TARİHİ JIRLAR, (1996) *Kazakistan İlimler Akademisi*, Almatı
- TURMANCANOV, Ötebay, (1997) *Kazak Malvıl-Matelderi*, Almatı.
- VASTROV, V.V. (1959) *K Voprosu O Perejtkah Drevnih Verovanii U Kazahov*, Almatı
- ZİMANOV, S. ve diğerleri (1998), *Kazak Adet Ğurıp Zandarına Şariattın Aseri*, Almatı.

Islam in Kazakh Culture

Shamshat ADILBAYEVA

Ahmet Yesevi University

Research Assistant

Abstract: In this article, the effect of Islam on oral and written Kazakh culture was highlighted. Especially, the descriptions of Islamic components found in the works of great Kazakh poets and intellectuals lived between XV-XX centuries were investigated and analysed. Apart from this, the destiny of Islam, its later development, was studied after the always migrations Kazakh nation has joint the Greet Russian Empire. Moreover, the facilities, the works of Kazakh intellectuals wanted to wake up the sleeping hearth of Kazakh people to religion, despite of Russia's efforts to put out the infinitive light of Islam.

Key Words: Kazakh culture, oral culture, written culture, Islamic components, poet

---

Ислам в Культуре Казахов

Шамшат Адильбаева
Университет им. Ахмеда Ясави
Ассистент-исследователь

Резюме: В этой статье рассматривается роль ислама в устной и письменной культуре казахов. В особенности, были исследованы и рассмотрены описания принципов ислама в произведениях выдающихся казахских поэтов 15-20-ых веков. Кроме этого, в этой статье была раскрыта судьба ислама, его дальнейшее развитие после вступления кочевых казахов в Российское подданство. Также были затронуты деятельность казахской интеллигенции, их произведения, посвященные расцветанию ислама среди казахского народа, несмотря на все старания Российской империи погасить огонёк религии.

Ключевые слова: Культура казахов, устная культура, письменная культура, элементы ислама, поэты.

